

SOCIOLOGIJA KULTURE, SRODNE DISCIPLINE I KULTURA

NIKOLA SKLEDAR
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 316.7:008
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

Primljeno
Received 1990 01 26

U ovom tekstu najprije je logički određena sociologija kulture kao posebna sociologija i njoj srodne, bilo općenitije i šire od nje, ili pak njoj supsumirane znanstvene discipline (kulturalna antropologija, sociologija umjetnosti, sociologija religije, sociologija spoznaje, sociologija znanosti), koje se, svaka iz svog kuta promatranja, bave kulturom kao složenim entitetom. Potom je naznačen i njihov međusobni odnos, da bi se tako ukazalo na položaj sociologije kulture u obitelji kulturoloških znanosti, kao i na njihovu komplementarnost i povezanost s filozofijom kulture, te njihove mogućnosti i domete u odnosu spram kulture kao kompleksnog povijesno-društvenog i univerzalnog ljudskog fenomena i njenog suptilnog suodnošenja s društvom kao totalitetom. Kulturologija u najširem smislu riječi ovdje nije shvaćena kao znanost o kulturi, kao fenomen *sui generis* (L. White), već u smislu znanstvenog pristupa kulturi kao društvenoj i ljudskoj pojavi, ali i entitetu što se ne može bez ostatka svesti na društveno-povijesni moment, spram kojeg zadržava svagda i svoju relativnu samostalnost i samosvojnost.

U svakom izvodu odnosa između raznih pojava – da bi on bio valjan, konzistentan i razgovjetan – valja prvo logički odrediti te relate, i u tom ih smislu onda dosljedno upotrebljavati u izvođenju njihove relacije. Aplikirano na naslovljenu temu, u kontekstu ćemo najprije odrediti sociologiju kulture kao posebnu sociologiju i njoj srodne, bilo općenitije i šire od nje (kulturalna antropologija), ili njoj supsumirane (sociologija umjetnosti, sociologija spoznaje, sociologija znanosti) znanstvene discipline koje se svaka iz svog kuta gledanja bave kulturom kao složenim entitetom, a potom i njihov međusobni odnos, da bismo tako ukazali na mjesto i položaj sociologije kulture u obitelji kulturoloških znanosti, kao i na njihovu upućenost na uzajamnu povezanost, te na njihove mogućnosti i domete u odnosu spram kompleksnog totaliteta kulture i njenog fluidnog suodnošenja s jednako tako složenim totalitetom – društvom. Dakako, kulturologija tu nije shvaćena u smislu znanosti o kulturi kao fenomenu *sui generis* (L. White), već u smislu znanstvenog pristupa kulturi kao društvenoj i ljudskoj pojavi, ali i fenomenu što se ne može bez ostatka

reducirati na društveno-povijesni moment, spram kojeg zadržava svagda i svoju relativnu samostalnost, a i samobitnost.

Sociologija kulture je, dakle, posebna sociologija koja proučava odnos kulture i društva, tj. njihove »pupčane veze« i uzajamne utjecaje.¹

Njen je zadatak da teorijsko-metodologijski povezana s filozofijom kulture i filozofskom antropologijom, koje propituju bit kulture kao djela čovjekova stvaralaštva i proizvođenja (*poiesis*) ljudskog svijeta i čovjeka kao bića kulture, kao *pro-ductora* iz prirode u povijest, utvrđuje društvene uvjete i funkciju kulture, ali i njenu relativnu samostalnost i samosvojnost.

A kultura (*colere, cultus, lat; tropos, grč.* – obrađivanje, gajenje, njegovanje, oplemenjivanje) u modernijem smislu riječi (od njemačkog teoretika S. Puffendorfa iz 17. st.) znači usavršavanje prirodnih datosti, urođenih osobina čovjeka, ozbiljenje ideje humaniteta, zatim, i stvaralački proces, i ono što je njime stvoreno. Preneseno, to je cjelokupnost materijalne i duhovne (mit, religija, umjetnost, filozofija, znanost) proizvodnje i tvorbi kojima čovjek tijekom povijesti zadovoljava svoje ljudske potrebe, oplemenjuje i kultivira svoj život. Kultura je, znači skup svih čovjekovih tvorevina, procesa i vrednota kao rezultata njegova zahvata u prirodu i društvo, čiji je osnovni smisao, za razliku od nekulture, održanje i napredak, humaniziranje čovjekova opstanka, tj. ukupnost odgovora i dostignuća koje je čovječanstvo dalo na njegova temeljna pitanja i mnogovrsne i složene ljudske potrebe.²

Bitne su i najopćenitije dvije značajke i dimenzije kulture. Prvo, to je njen odnos spram prirode (tzv. »prve prirode«) koja se ljudskom intervencijom, radom i stvaralaštvom mijenja, prilagođuje, preobrazuje, uljuduje, pa je kultura, prema tome, povijesna, dinamična kategorija (tzv. »druga priroda«). Kultura je istovremeno i nastojanje čovjeka da razvija i uljudi, socijalizira i personalizira svoje date urođene sposobnosti i mogućnosti (individualne i generičke), pa je ona rezultanta uzajamno povezanog individualnog i društvenog stvaralaštva, odnosno cjelina intelektualnih, moralnih i materijalnih dostignuća, cjelokupni način života određenog povijesnog vremena i prostora (civilizacija).³

¹ Unutar sociologije kao najopćenitije znanosti o društvu, o strukturi i dinamici globalnog društva, razvile su se i pojedine posebne sociologije koje se znanstveno, teorijsko-empirijski bave pojedinim oblastima društvenog života i ljudske društvenosti u društvenom totalitetu – kulturnom, politikom, radom, obitelji, naseljem itd. Sociologija kulture kao posebna sociologijska disciplina počinje s *F. Tönniesom* i *A. Weberom*, sljedbenicima historizma. Poznatu suprotnost pojmova »društvo« i »zajednica« Tönnies poistovjećuje s distinkcijom kulture (duhovne) i civilizacije (materijalne kulture). Za *A. Webera*, na tragu historizma, sociologijski pristup kulturi ne može proniknuti u bit kulturnog kretanja, već samo u izvansjajna kulturna svojstva koja može sistematizirati u razne tipove. Sociologijski pristup može, s druge strane, otkrivati veze između društvenih i civilizacijskih (ne kulturnih) procesa.

² Naravno, unutar kultura kao cjeline postoje i posebni aspekti i posebni oblici njena izražavanja u određenom kulturnom krugu, kao npr. kultura rada, tehnička kultura, fizička kultura, zdravstvena kultura, osobna kultura itd.

individualnog i društvenog stvaralaštva, odnosno cjelina intelektualnih, moralnih i materijalnih dostignuća, cjelokupni način života određenog povijesnog vremena i prostora (civilizacija).³

A osnovne funkcije kulture u užem smislu riječi jesu: prvo, komunikacija sa svijetom, s drugima i (sa sobom), osmišljavanje svijeta s pomoću označavanja. Da bi se čovjek snalazio u svijetu mora imati teorijske i praktične spoznaje o okolini koja ga okružuje i o sebi samom. Zato mora naučiti imenovati i označavati stvari i pojave, prosuđivati ih i vrednovati sa stanovišta njihova ljudskog značenja i smisla.

On to, za razliku od životinja, koje se snalaze na instiktivan način, čini apstraktno, simbolično – riječima, slikama, gestama itd. Druga je osnovna posebna funkcija kulture – čuvanje stečenih spoznaja, informacija i znanja, čemu služe specijalne kulture ustanove – arhivi, biblioteke, muzeji, galerije.

U svaku kulturu spadaju i neke norme – pravne, običajne, moralne – kojima se nastoji regulirati ponašanje ljudi u smjeru za zajednicu (i vladajuće društvene grupacije), korisnog i svrsishodnog. Tu također pripadaju i neke »negativne norme« (zabrane, tabui) koje nastoje potisnuti i onemogućiti neka nedruštvena ponašanja i dezorganizaciju društva. No, sva društva i kulture ne nalaze pravu mjeru »potrebnog potiskivanja« i »viška potiskivanja«, pa su to onda, kad prevladava višak, represivne kulture i totalitarna društva. Oslobođanje od negativnih posljedica »viška potiskivanja« (koje potiskuje i ono što ne treba), kao što su stresovi, napetosti, sukobi, svaka kultura na svoj način, čini gajeći neke oblike kulturnih tvorevina, stvaralačkih, oslobađajućih ili kompenzatornih aktivnosti (smijeh, humor, igra, utopija npr.).

Općenito se može reći da, usprkos povijesnom (i klasnom) značaju kulture i kulturnim razlikama što su s time povezane, kulture određenih kompaktnih društvenih zajednica imaju nešto karakteristično pa se može govoriti i o nacionalnim kulturama i njihovim osobenostima, ali koje su aspekt, sastavnica kulture široke ljudske zajednice, šireg kulturnog kruga,

³ U ovom kontekstu valja naglasiti da se pojmovi »kultura« i »civilizacija« ponekad izjednačavaju, ali i suprotstavljaju kao materijalna kultura (civilizacija, od industrijske revolucije) i duhovna kultura (kultura u užem smislu te riječi). Ima i treća varijanta, koja civilizaciju shvaća kao viši oblik u razvoju kulture. Kultura je najširi pojam što obuhvaća sve što ljudski svijet i život dijeli od animalnog, pa onda nema ljudskog društva bez određene kulture. A civilizacija je ona epoha u razvoju čovječanstva što dolazi nakon divljaštva i barbarstva, i koju, za razliku od prethodnih, karakteriziraju nova ljudska dostignuća: monogamija, podjela rada, robna proizvodnja i razmjena, gradovi, država, pismo, unjctnost (L. Morgan, F. Engels). Sam pojam i termin »civilizacija« potječe od prosvjetiteljstva (Voltaire), i to u smislu novog doba, epohe razuma, prosvjedenosti i napretka, tj. dobu građanskog društva.

kulture čovječanstva te, unatoč klasnim razlikama i nacionalnim osobitostima, sadrže i neke zajedničke, univerzalne kulturne oznake i značajke.

Sociologija kulture proučava *statički* i *dinamički* odnos kulture i društva. Statički aspekt odnosi se na jednu značajnu osobinu nekih tipova kulture, a to je da se povezuje s određenim povijesno-društvenim strukturama (npr. pojedine društvene grupe – klase, staleži, slojevi, ili pak pojedine povijesne epohe i prostori – antički, srednjovjekovni, novovjekni, suvremeni, ili egipatski, grčki, rimski, bizantski itd. imaju neke svoje specifične kulturne fizionomije i karakteristike).

Dinamički vid toga odnosa tiče se kulturnih promjena. Radi se o interakciji kulturnih vrednota, motiva, simbola i društvenog okruženja u kulturno-društvenim promjenama. Stoga važan zadatak sociologije kulture jest ispitivanje odnosa između kulture i društveno-povijesnog totaliteta. I to prije svega proučavanje funkcije i uloge kulture i svih njenih vidova – prevalentnih spoznaja, ideja, vizija, normi, obrazaca ponašanja u održavanju i integriranju postojećeg društva i društvenog poretka, te u društveno-kulturnim promjenama.⁴

U sklopu izučavanja kulturnih promjena sociologija kulture, u vezi i suradnji s kulturnom antropologijom, treba da proučava i procese *akulturacije* i *enkulturacije*. Akulturacioni procesi su procesi interakcije raznih društvenih grupa i njihovih kultura te njihovih promjena do kojih dolazi uslijed dodira u društvenim migracijama, integracijama, osvajanjima (npr. promjene u jezicima, mentalitetima itd.).

Enkulturacioni procesi su procesi međusobnog djelovanja i utjecanja između socio-kulturne sredine, kulture društvenih grupa i pojedinaca (npr. djelovanje kulture pojedinih kulturnih sredina i krugova na djela poznatih kulturnih poslenika – znanstvenika i umjetnika, i obrnuto, njihov utjecaj na znanost i kulturu njihovih sredina). U enkulturacione procese spada, općenito, *socijalizacija ličnosti*, koja je proces prenošenja vrednota, shvaćanja, normi, iskustva, kulturnih tekovina neke socio-kulturne cjeline novim članovima i generacijama. Tu važnu ulogu ima i proces *identifikacije* kao proces stjecanja vlastitosti, samosvojnosti (individualnog i kolektivnog) identiteta, odgovarajući na pitanja: Tko smo, kamo pripadamo, odakle i kamo idemo?, tj. proces poistovjećivanja pojedinca s društvenim i kulturnim grupama prihvaćanjem simbola, vrednota, modela ponašanja karakterističnim

⁴ Društvene promjene su složena kategorija socijalne dinamike, općenit pojam pod kojim su supsumirani pojmovi društvenog napretka, razvitka, revolucije, evolucije, reforme. Najopćenitije se definiraju kao društveni procesi (nagli ili sporiji) što rezultiraju promjenama u društvenoj strukturi, organizaciji i odnosima, kulturnim promjenama, promjenama vrijednosti, simbola, za razliku od društvenih procesa što se odvijaju unutar jednog društvenog stanja.

za te grupe (obitelj, lokalne i šire zajednice, ideologijski, umjetnički itd. pravci i pokreti). U tom procesu važan je odnos ličnosti i kulture u kojem se geneza osobnosti odvija istovremeno i povezano s razvojem svijesti o društvenosti, o pripadanju društvu. Organizacija čovjekova duha za simboličku komunikaciju omogućuje pojedincu da se otvori spram vanjskog svijeta, da prihvati društvene stavove, norme i obrasce ponašanja (socijalizacija) i da se vrati sebi kao individualnosti i subjektivnosti (internalizacija). Proces nastajanja osobnog i kulturnog identiteta odvija se u socijalnoj interakciji. Razlikovanjem sebe od drugih dolazi do vlastite samosvijesti, a ne jednosmjernim djelovanjem društvenih institucija i autoriteta i kulturnih sistema na formiranje osobnosti.

U objašnjavanju kulturnih promjena, kao i nastanka kulture uopće, postoje različite teorije: *evolucionistička*, *difuzionistička*, *funkcionalistička*, *strukturalistička* što ih je razvila prije svega *kulturna ili socijalna antropologija*.⁵

U *evolucionizmu* (E. Tylor) i *difuzionizmu* (F. Boas) na djelu je stanovito (iako različito) dinamičko, procesualno shvaćanje kulture i kulturnih pojava, dok se u funkcionalizmu i strukturalizmu radi o svojevrsnom esencijalističkom, statičkom shvaćanju. U evolucionizmu se, nadalje, očituje racionalizam i utilitarizam u poimanju čovjeka (kao »*homo fabera*«) i kulture kao evolutivnog, progresivnog kretanja čovjekove socijalne i kulturne organizacije.

U difuzionizmu je bit kulture i kulturnih oblika shvaćena kao aracionalna, emotivna i partikularna. Njeno širenje (iz jednog iskonsko središta) odvija se mehaničkim dodirima i utjecajima.

Funkcionalizam u raznim varijantama (B. Malinowski i Radcliff-Brown na Durkheimovu tragu) smatra da je u kulturi osnovna njena duhovna integrativna društvena funkcija koja osigurava stabilno i skladno funkcioniranje društveno-kulturnog sistema kao cjeline. Npr. svaki običaj, vjerovanje itd. u svakom tipu kulture ima neku životnu funkciju i zadatak, te su važan dio funkcionalne cjeline.

Po strukturalizmu (C. Levy-Strauss), pod utjecajem rezultata lingvistike o »temeljnem strukturalnom planu« svih jezika, postoje trajne mentalne strukture čovjeka (arhetipovi) koje su duhovna osnova svih kultura, kako primitivnih, tako i suvremenih, temelj svih društvenih i kulturnih institucija

⁵ Ovdje treba napomenuti da je moguća suptilna distinkcija između socijalne i kulturne antropologije, iako se zapravo radi o istoj znanosti, samo s dva naglaska i kuta promatranja. Socijalna antropologija, po toj distinkciji, težište stavlja na društvenu organizaciju i oblike čovjekova duha (*Frazer*), a kulturna na čovjekove djelatnosti i proizvode (*homo faber*) u smislu mijenjanja njegove okoline da bi se održao (*Tylor*).

i obrazaca. Univerzalni princip na kojem se zasniva svaki oblik socijalne i kulturne organizacije jest princip razmjene (simbola, dobara i – žena u primitivnim društvima).

I da zaključimo! Usprkos naznačenim znatnim razlikama među ocrtanim i teorijama u tumačenju svih uvjeta, značajki i funkcija kulture i kulturnih fenomena i odnosa između njih, može se reći da one imaju nešto zajedničkog u pristupu i shvaćanju čovjeka i ljudske kulture.

A to je shvaćanje da je čovjek kao duhovno i društveno, simboličko i stvaralačko biće – biće kulture, čija se univerzalna bit, zavisno od sklopova složenih povijesno-društvenih (i uključenih fizičkih i psihičkih) faktora, uvjeta i determinanti, manifestira u pojedinim, specifičnim svojim identitetima i varijetetima.

To je i područje gdje se očituju bitna povezanost sociologije kulture s kulturnom antropologijom kao znanosti o čovjeku i njegovoj kulturi.

Antropologija istražuje razvitak i širenje kulture te ispituje kako oblici ljudskog duha – mit, religija, umjetnost, kao i znanost i tehnika zadovoljavaju i namiruju psihičke, duhovne i socijalne potrebe pojedinaca, te kako osiburavaju njihovu društvenu povezanost. Antropologija u modernijem smislu riječi aplicirana je na suvremenost i, za razliku od etnografije, koja samo opisuje materijalnu kulturu pojedinih naroda na primitivnijem stupnju razvoja, i etnologije, koja je na višoj razini apstrakcije te uspoređuje i sintetizira taj etnografski materijal, teži sintezi svih spoznaja o stvaranju i razvoju kultura, i to ne samo u vezi s promjenama u društvenoj strukturi i organizaciji, već i kao aspekt ljudskog razvitka uopće, tj. s obzirom na čovjekov položaj i opstanak u vremenu i prostoru. Ona nastoji s pomoću uspoređivanja različitih kultura i uvjeta koji su doveli do razlika, njihovom sintezom i generalizacijom doprijeti do univerzalno ljudskog. Pritom je, dakako, u uskoj sprezi s filozofijom, budući da svaka takva antropologijska orijentacija i pozicija uključuje određene socijalnofilozofijske pretpostavke o biti ljudskog društva, društvenosti i cilja povijesnog kretanja, te onto-antropologijska shvaćanja o naravi čovjekova bića i smisla ljudskog stvaralaštva.

Za proučavanje složenog ljudskog svijeta i kulture potreban je, međutim interdisciplinarni pristup i integracija svih znanja o čovjeku i njegovom društvu u svim društvenim i humanističkim znanostima (a i prirodne nisu isključene). Zato antropologija i jest i treba da bude »interdisciplinarna«, tj. i povijesna, i psihologijska, i filozofijska, budući da proučava dinamičku povijesnu narav čovjeka i kulture, zatim razvoj ljudske aktivnosti i ulogu kulture i prilagođavanju čovjeka njegovoj okolini, u njegovoj socijalizaciji i individualizaciji, te konačno bit sustava vrijednosti kojima čovjek osmišljava, humanizira i oplemenjuje svoj opstanak.

Ima još nekih značajnih kulturnih pojava kojima se bavi, osobito

suvremena sociologija kulture. To je svakako fenomen *masovne kulture* i nena smisla i vrijednosti u uvjetima urbanizacije, automatizacije, a sada već i kompjutorizacije proizvodnih sistema, zatim promjena socijalnih i političkih struktura i uvjeta života, životnog standarda i načina korištenja slobodnog vremena. Sam termin i pojam masovne kulture novijeg je datuma. odnosi se na tri momenta: 1. na ljudske mase kao nosioce ovog tipa kulture, 2. na sredstva mass-media, s pomoću kojih se ovaj tip kulture širi, i 3. na suprotnost ovog tipa kulture spram tzv. »elitne« (ili »visoke«) kulture. S tim u vezi ona se a-priori negativno vrednuje. Zbog toga je možda adekvatniji termin »kultura masovnog društva« (za razliku od kulture tradicionalnih društava), koja nije suprotstavljena vrhunskim kulturnim vrednotama, nego je rasprostranjena u suvremenom masovnom društvu.

Pojam masovne kulture doista sadrži u sebi neke negativne mogućnosti, kao razvijanje lažnih kulturnih potreba i vrednota, potrošački mentalitet, razne oblike otuđenja čovjeka.

U tom kontekstu sociologiju kulture posebno zanimaju problemi *kiča*, *šunda* te *avangarde*. No, to je još sasvim otvoreno područje istraživanja, jer nisu još precizno logički određeni i razgraničeni pojmovi »kič« i »šund« kao »falš« kulture, zatim i »kič-subjekt« i »kič-predmet«. I pojam »kulturne avangarde« kao prenositelja i promicatelja novih, svježih vrednota i ideja u kulturi i u životu, onog neokoštalog, otvorenog, vremenu primjerenijeg i aktualnog, veoma je složen, budući da ni avangarda nije utvrđeno trajno stanje i odnos.

Sociologija kulture mora imati u vizuri i *potkulturu* i *kontrakulturu*. Subkultura se sastoji u osobnosti kulturnih elemenata ili posebnih oblika kulture određenog dijela neke društvene cjeline u odnosu spram njene kulture. Društvene grupe koje stvaraju vlatitu potkulturu – simbole, vjerovanje, vrednote, pravila ponašanja – kao relativno cjelovit dio kulture globalnog društva jesu: klase, slojevi, generacije, lokalne zajednice, a na temelju posebnog položaja u društvu, drugačijih društvenih potreba, doživljavanja društvenosti i prirode.

Kontrakultura je aspekt potkulture koji je u stanovitoj suprotnosti spram ostalih vidova potkulture unutar određenog kulturnog sustava.

Ona se bunji i dovodi u pitanje vladajući kulturni mode., konvencionalni pogled na svijet i standardni stil života. Njeni su društveni nosioci pretežno rubne društvene skupine, motivirane potrebom opstanka i nezavisnosti od vladajućih, ograničavajućih socio- kulturnih institucija i normi. Kao takva, kontrakultura može imati i pozitivnu društvenu konotaciju, ali i negativnu, kada su joj protagonisti delikventne društvene skupine koje, uslijed poremećaja u sustavu vrednota ili pomanjkanja elementarne društvene kontrole, svojim ponašanjem ugrožavaju osnovne društvene i moralne vrednote i norme zajednice.

U metodologijskom pogledu, sociologija kulture služi se, uz primjenu općih metoda spoznaje i znanstvenih metoda sociologije, naročito jednom specifičnom sociologijskom metodom – *razumijevanjem ljudskog smisla i tumačenjem značenja* kulturnih pojava i duhovnih tvorevina (verstehende Soziologie *Maxa Webera* koja se razvila na osnovi kritičkog odnosa spram pozitivizma i historizma).

U sociologiju kulture u širem smislu riječi kao njene grane spadaju neke posebne sociologije koje se sociologijski (što znači u okviru znanstvenih mogućnosti) kao već više ili manje razvijene posebne sociologije bave osnovnim oblicima ljudskog duha i kulture: umjetnošću, religijom i znanostju. To su *sociologija umjetnosti, sociologija religije i sociologija spoznaje (znanosti)*.

Sve što je rečeno o sociologiji kulture odnosi se i na *sociologiju umjetnosti* u svim njenim vidovima (sociologiju književnosti, sociologiju kazališta, sociologiju filma, sociologiju glazbe itd.), s napomenom da utjecaji društvenog čimbenika nisu jednaki u svim vrstama umjetnosti. Tako je povezanost s društvom i proizvodnjom veća u primjenjenim umjetnostima (dizajn, keramika, arhitektura) nego li u glazbi, plesu, slikarstvu npr.

Valja u ovom kontekstu istaknuti da je sociologija umjetnosti svjesna da se umjetnost i njena bit, ono specifično umjetničko i estetsko, ne može sociologistički bez ostatka svesti i do kraja objasniti samo društvenim i povijesnim čimbenicima (a još manje instrumentalizirati dnevnoj politici).

Kada je riječ o shvaćanju društvenog smisla i uloge umjetnosti, sociologija umjetnosti upućena je na nužnu povezanost s *estetikom* i *filozofijom umjetnosti* koje kao discipline praktičke filozofije reflektiraju o biti i izvorima, svrsi i smislu umjetnosti i lijepog uopće.

Sociologija religije najrazvijenija je od svih posebnih sociologija koje se mogu podvesti pod sociologiju kulture.

Sociologija religije relativno je novija (ali ne više »mlada«) znanost, odnosno posebna sociologija. Iako svog preteču, ili već začetnika ima u samom *Marxu*, a utemeljitelje u klasicima sociologijske misli *Durkheimu* i *Weberu*, njen značajniji razvoj kao moderne teorijsko-empirijske znanstvene discipline u raznim smjerovima (ali zasnovanim na spomenutim klasičnim temeljima), ipak je novijeg datuma (od II. svjetskog rata). Starija ili »klasična« sociologija religije (*M. Weber, E. Troeltsch*, a kasnije *J. Wach*) težište svog proučavanja stavlja na religijsku uvjetovanost društvenog ponašanja. Nju napose zanima utjecaj religije na društvo, kulturu i ekonomski život.

Novija orijentacija u sociologiji religije, koja se pojavila naročito poslije drugog svjetskog rata, a i prije u SAD, u *Institut of Social and Religions Research*, te u Holandiji i u Francuskoj, usmjerena je na pojedinačna empiriska istraživanja najmanjih sociologijsko-religijskih jedinica, tj. kršćan-

skih općina i župa. Služeći se pretežno sociografskim metodom, ostaje uglavnom na kvantitativnim rezultatima o sociologijskim odnosima u spomenutim jedinicama. *Mensching* s pravom prigovara da je takav empiristički pristup simplificiran, te da se ne može smatrati bitnim obratom u sociologiji religije, nego samo sužavanjem, ili, u najbolju ruku, specijaliziranjem opsežne cjelovite sociologijske-religijske tematike (*F. Fürstenberg*).

No, valja naglasiti da ima i struja u suvremenoj sociologiji religije koja nije empiristička u gore opisanom smislu. Predstavnici te struje (čiji je značajan reprezentant *Luckmann* npr.) svjesni su da se danas snažno osjeća utjecaj modernog, dinamičnog, visokorazvijenog industrijskog društva na religiju i Crkvu, što je, dakako, dovelo do promjene pozicije i značenja religije u tom društvu, do procesa sekularizacije. Prema tome, oni obrću pitanje »klasične« sociologije religije o religijskoj uvjetovanosti društvenog ponašanja i mentaliteta (»duha« – Weber) u pitanje o društvenoj uvjetovanosti i transformaciji religije i religioznosti.

Oni, dakle, svoj istraživački interes pomiču s povijesti religij na suvremene društvene procese i suvremenu religiju, za koju je u institucionalnoj formi karakteristična modernizacija, osuvremenjivanje, prilagođavanje uvjetima suvremenog društvenog života i duhu vremenca (etaizacija, sekularizacija, indiferentizam spram religije), kao i kontestacija protiv institucionalnosti i konformizma u njenom vlastitom krilu, te izvanckvena, individualna, privatna religioznost.

Za sociologijski pristup uopće bitno je da je religija društveni fenomen, dakle, da ne postoji nezavisno od ljudskog društva i kulture, nego da je dio dinamičnog društvenog okvira koji na nju utječe, s kojim je u interakciji. Ta interakcija u svim varijantama zanima sociologiju religije.

Sociologijski pristup religiji pretendira na to da bude znanstven, tj. uključuje, uz racionalni, logički, i empirijski odnos prema svom predmetu. Budući da nemaju taj empirijski verifikabilan odnos, teologija i filozofija ne mogu biti znanosti u užem, novovjekovnom smislu riječi.

Sociologija religije u obradi svog predmeta koji se prostire u okvirima ovostranog, empirijsko-socijalnog i socijalno-psihologijskog, upotrebljava znanstvene metode. To će reći da se ona ne može baviti metafizičkim područjem, transcendentnim kao takvim, nego samo ljudskim vjerovanjem u transcendentno, stavovima i društvenim ponašanjem koje je s tim povezano.

No, usprkos tome, neki značajni aspekti religije mogu se proučavati znanstveno. Sociologija religije, pod pretpostavkom metodologijski sretne sinteze teorije i empirije, može istraživati društvene uvjetovanosti, ulogu i osobine pojedinih oblika religije, može odrediti funkciju religije u društvu, kako ona utječe na neke dijelove i institucije društva i obrnuto, tj. kako društveni oblici i tvorevine, sistemi i poreci, društvene grupe i slojevi, institucije i ideologije utječu na pojavljivanje, intenzitet, ekstenzitet,

frekvenciju i oblik religije i religioznosti, na različite načine i tipove ligijskog izražavanja, organiziranja i autoriteta, na ritual i učenje, budući da je religijskog ponašanje ljudsko društveno ponašanje.

Sociologiju kao znanost o zajedničkom životu ljudi, društvenih skupina i grupa, zanima pitanje o utjecaju religije na društvo kao i njegovo obrtanje, što znači da je predmet sociologije religije uzajamno djelovanje između religije i društva.

Američki sociolog G. Vernon daje u osnovi prihvatljivu sociologijsku i kulturologijsku definiciju religije. Po njoj je religija di ljudske kulture, a sadrži ove konstitutivne elemente: vjerovanje u nadnaravno i sveto, dakle sistem vjerovanja što ljude opskrbljuje moralnim, vrijednosnim definicijama, zatim sistem obreda i simbola, običaja u vezi s nadnaravnim i svetim, a što se zajedno manifestira i dijeli u grupi. Znači, individualni religijski doživljaj, dok se ne podijeli s grupom, nije sociologijski od interesa. Uostalom, teško je i govoriti o »čistoj« individualnoj religioznosti, budući da je pojedinca teško sasvim izdvojiti iz kulture koju je naslijedio, od grupe kojoj pripada, budući da je njome ipak u izvjesnoj mjeri determiniran.

Religiju kao institucionaliziranu vjeru karakterizira upravo to da je zajednička članovima religijske grupe. To znači da se vjerovanja, simboli i obredi koji se odnose na nadnaravno dijele među svim pripadnicima grupe, te da se predaju sljedbenicima kao sastavnice kulture.

Sociologija spoznaje proučava veze između društva i spoznaje u najširem smislu te riječi, u svim oblicima čovjekova duha i svijesti, tj. u duhovno-kulturnim tvorevinama a koje se međusobno kvalitativno razlikuju: znanosti, umjetnosti, religiji, svjetonazoru i zdravorazumskoj spoznaji, dakako, ne reducirajući ih samo na društveni moment.

Znanstvena spoznaja npr., kao metodički organiziran oblik objektivne racionalne spoznaje, zasnovana na empirijskom odnosu, razlikuje se od, na naravnoj bistrini osnovane *zdravorazumske*, kojom se snalazimo u svakodnevnom životu. Razlikuje se i od *filozofijske spoznaje* koja je također u osnovi umska (ali ne isključuje i intuiciju), a čiji je pristup njenom predmetu – biću, svemu što jest, temelju i cjelini bića – bitku bića – otvoren, pretpostavan, zatim od *umjemičke*, prevalentno intuitivne, subjektivne, te od *religijskog doživljaja* i vjerovanja koji je također subjektivan, a-racionalan (i-racionalan ili nad- racionalan), odnosno od *teologijske spoznaje*, utemeljene isto tako u vjerovanju, a koja je dogmatička, deduktivna.

Svjetonazor, kao univerzalan i cjelovit pogled na svijet, sadrži filozofijski, znanstveni, politički, mitsko-religiozni i umjemički aspekt. Znači, on nije isključivo racionalan (»znanstveni«), već sadrži primjesu a-racionalnog (emotivnog, maštovitog). Kao tkav ima i praktičku dimenziju i služi kao osnovni vrijednosni keriterij ljudskog opredjeljenja i djelovanja. To što

implicira filozofijske i druge elemente ne znači da je nazor na svijet već sam po sebi filozofija (ili politika, ili religija). Filozofija, doduše, polazi od njega, nadovezuje se na njega, ali se na njemu i na zdravom razumu, kao ni znanost, ne zaustavlja. Filozofija i znanost su, za razliku od njih, metodičko i argumentirano izvođenje iz polaznih pretpostavki i hipoteza, njihovo produbljivanje i utvrđivanje, postupno napredovanje u otvorenom obzoru prema svjetlu istine.

Živeći u svijetu, svi imamo određeni nazor o njemu kao cjelini, kako pojedinci tako i društvene grupe i cijeli kulturni i povijesni sklopovi. Budući da su svijet i čovjek povijesni, u neprestanoj mijeni, to se i različiti pogledi na svijet također mijenjaju i transformiraju.

Znači, sociologija spoznaje ispituje društvene uvjete i spone *nediferenciranih oblika duha i kulture* (zdravorazumska spoznaja, nazor na svijet, mentalitet) i *diferenciranih oblika* (znanost, umjnost, religija, ideologija), te društvenu funkciju i ulogu spoznaje i ideja svih oblika duha. Postoje četiri takve osnovne funkcije:

1. Društveno-integrativna, koja se sastoji u doprinosu spoznaja i ideja skladnom funkcioniranju i legitimiranju postojećeg društvenog poretka. Ova funkcija pretežno je konzervativna, ali, zavisno od društvenog- povijesnog konteksta ne mora to uvijek biti.

2. Društveno-dezintegrativna, kada doprinosi destruktivnim društvenim sukobima i društvenoj dezintegraciji;

3. praktično-tehnička funkcija sastoji se u tehničkoj primjeni znanja iz poručja tehnologije i organizaciji rada;

4. spoznaja kao samosvijest, koja služi formiranju identiteta i kritičkog odnosa prema društvenoj zbilji.

U užem smislu riječi, sociologija spoznaje istražuje *društvenu uvjetovanost spoznaje o društvu*. Pritom su u središtu zanimanja društveni uvjeti iskrivljavanja svijesti o društvu. Za osnivača sociologije spoznaje uzima se *Karl Mannheim* i dnjegovo djelo »Ideologija i utopija«. Ideologiju on određuje kao konzervativnu svijest koja teži da konzervira i ukalupi sadašnja (i prošla) stanja i poretke društvenih suprotnosti i nejednakosti, dok je utopija napredna svijest koja postojeće, još neljudsko društvo promatra sa stanovišta mogućnosti budućeg, doista humanog društva i čovjeka kao smisla i cilja povijesti i društvenog razvoja.

Kao takva utopija je dinamogeni faktor ljudske povijesti, budući da društvo pokreće u smjeru tog ljudskog ideala svjetionika na otvorenom ozborju budućnosti. Mannheim govori i o kritičkoj društvenoj svijesti koja je skeptična spram vladajuće ideologije, a nosilac te kritičke i sintetičke svijesti jest inteligencija, odnosno itelektualci kao društveni sloj koji nije vezan ni uz jedan drugi društveni sloj ili klasu, poredak ili režim, već je upravo od toga slobodan (*freischwebende Inteligenz*).

Sociologija znanosti bavi se proučavanjem društvenih uvjeta i funkcija znanosti kao posebnog (racionalnog) oblika svijesti i spoznaje, ispitujući napose one društvene čimbenike što doprinose, usmjeruju (ili koče) njen razvoj, zatim društvenu organizaciju znanosti i njenu povezanost s ostalim sastavnicama kulture i oblika spoznaje. Iako u klasičnoj građanskoj sociologiji (Comte, Durkheim, Weber) i u klasičnoj marksističkoj misli ima nekih ideja za sociologiju znanosti, sistematskog rada o znanosti u povijesno-društvenom sklopu nije bilo. Takvog rada nema ni u sociologiji spoznaje koja je razvijenija i čiji je sociologija znanosti, zapravo, dio.

Naprotiv, sociologijsko elaboriranje znanosti, potaknuto razvojem znanosti, njenom primjenom i ulogom u društvu, te pratećim rastom znanstvenih institucija i broja znanstvenika, odvija se mimo sociologije spoznaje. Naglasak je, naime, na vrijednosno – normativnoj utemeljenosti odnosa među znanstvenicima, odnosima unutar sveučilišta i znanstvenih instituta koji treba da osiguraju autonomiju organizacije znanosti, »znanstvene zajednice« (R. K. Merton i funkcionalizam u SAD).

Tek u novije vrijeme (sedamdestih godina ovog stoljeća, najprije u Velikoj Britaniji) javljaju se kritičke orijentacije spram funkcionalizma koje nastoje uspostaviti vezu sa sociologijom spoznaje, kao i nastojanja u real-socijalističkim zemljama na sintetičkoj znanosti o znanosti. Znači, sociologija znanosti nije se oblikovala na jedinstvenim teorijsko-metodološkim osnovama i strategijskim ciljevima proučavanja same znanosti i njenih uvjeta, mogućnosti i uloge u društveno-povijesnom kontekstu i procesu. To i jest njen bitni zadatak i šansa, uz pretpostavku njenog neophodnog povezivanja sa sociologijom spoznaje, filozofijom znanosti, gneseologijom i epistemologijom, na što je uopćena u svojim temeljnim polaznim shvaćanjima i pretpostavkama o biti, smislu i mogućnosti znanosti i spoznaje uopće.

To je zadatak i sociologije kulture u odnosu spram kulture uopće, tj. da u nužnoj sprezi s filozofijom kulture i u komplementarnosti sa spomenutim srodnim znanstvenim disciplinama – kulturnom antropologijom, sociologijom spoznaje, sociologijom umjetnosti i sociologijom znanosti pristupa kulturi kao kompleksnom povijesno-društvenom entitetu i univerzalnom ljudskom fenomenu, te njenom suptilnom odnosu s društvom kao totalitetom.

L i t e r a t u r a :

- E. Ć i m i ć, *Drama uteizacije*, Beograd, Mladost, 1984.
 E. H a Ć (Hatch), *Antropološke teorije I, II*, Beograd, BIGZ, 1979.
 M. I l i ć, *Sociologija kulture i umetnosti*, Beograd, Naučna knjiga, 1978.
 V. J e r o t i ć, *Psihoanaliza i kultura*, Beograd, BIGZ, 1976.
 E. K a l e, *Uvod u znanost o kulturi*, Zagreb, Školska knjiga, 1977.
 M. K u l i ć, *Kultura i filozofija istorije*, Tuzla, Univerzal, 1985.
 G. L u k a c s, *Schriften zur Literatursoziologie*, Neuwid, 1961.
 K. M a n n h e i m, *Esaji o sociologiji kulture*, Zagreb, Stvarnost, 1980.
 A. M a r u š i ć, *Sociologija znanja i marksizam*, Zagreb, 1977.
 M. R a n k o v i ć, *Opšta sociologija umetnosti*, Beograd, Naučna knjiga, 1988.
 Th. R o s z a k, *Kontrakultura*, Zagreb, Naprijed, 1978.
 B. Š e š i ć, *Filozofija kulture*, Valjevo, 1989.
 J. W a c h, *Religionssoziologie*, Tübingen, J. C. B. Mohr, 1951.
 A. W e b e r, *Prinzipen der Geschichts- und Kultursoziologie*, München, Piper Co. Verlag, 1951.
 L. V a j t (White), *Nauka o kulturi*, Beograd, Kultura, 1970.

*Nikola Skledar: THE SOCIOLOGY OF CULTURE, NEIGHBORING DISCIPLINES
 AND CULTURE*

S u m m a r y

The author first defines the sociology of culture as a special branch of sociology and the neighboring disciplines but still subsumed within this scientific discipline (cultural anthropology, sociology of art, sociology of religion, sociology of epistemology, sociology of science). All of the mentioned disciplines from their own aspects take culture as a complex entity. Then their inter-relation is discussed in order to show the position of the sociology of culture within a family of culturological sciences as well as the relationship with the philosophy of culture. The scope and the possibilities of these sciences are discussed in relationship towards culture seen as a complex historical and social and universal human phenomenon and the subtle relation with the society as a totality.

Culturology is not understood here as a science about culture, as a phenomenon *sui generis* (L. White) but as a scientific approach to culture as a social and human product. Nevertheless, it is an entity that cannot be reduced to only social and historical moments towards which it always keeps its relative independence and identity.